

E.P. Thompson, "Για τις κοινωνικές τάξεις" (σ. 89-94), επίμετρο στο βιβλίο του C. Lefort, Τι είναι η γραφειοκρατία, Θεσσαλονίκη 1985, μτφ. Β. Τομανάς.

Επίμετρο

Ε. Π. Τόμσον:

Για τις κοινωνικές τάξεις*

(...) Μιλώ για "φτιάξιμο" (making), γιατί πραγματεύομαι μια ενεργητική διαδικασία που είναι αποτέλεσμα, αφενός της δράσης της ίδιας της εργατικής τάξης, και αφετέρου της δράσης πάνω στην εργατική τάξη. Γιατί η εργατική τάξη δεν πρόβαλε σαν τον ήλιο μια ορισμένη ώρα. Παραβρισκόταν στο φτιάξιμό της.

Μιλώ για "τάξη" (class) και όχι για "τάξεις" (classes) όπως συνηθίζεται, για λόγους που θα γίνουν φανεροί στον αναγνώστη του βιβλίου. Υπάρχει, βέβαια, μια διάφορα. "Εργατικές τάξεις" (working classes) είναι ένας περιγραφικός όρος, που συσκοτίζει όσο και ορίζει. Δίνει χαλαρά μεταξύ τους ένα πλήθος από διακριτά φαινόμενα. Υπήρχαν ράφτες εδώ, υπαρκτές εκεί, και μαζί αποτελούν τις εργατικές τάξεις.

Με τη λέξη "τάξη", εννοώ ένα ιστορικό φαινόμενο που συνδέει κάποια ανάμοια και φαινομενικά ασύνδετα μεταξύ τους περιστατικά, τόσο στην πρώτη ύλη της εμπειρίας όσο και στη συνείδηση. Υπογραμμίζω ότι πρόκειται για φαινόμενο ιστορικό. Δεν βλέπω την τάξη σαν "δομή" ούτε σαν "κατηγορία", αλλά σαν κάτι που συμβαίνει πραγματικά (και μπορεί να δείχτει ότι έχει συμβεί) στις ανθρώπινες σχέσεις.

Επιπλέον, η έννοια της "τάξης" συνεπάγεται και την έννοια της ιστορικής σχέσης. Όπως κάθε άλλη σχέση, είναι κάτι ρευστό που ξεφεύγει από την ανάλυση όταν δοκιμάζουμε να την νεκρώσουμε σε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή προκειμένου να μελετήσουμε τη δομή της. Ακόμα και το πιο λεπτό κοινωνιολογικό δίχτυ δεν μπορεί να πιάσει ένα καθαρό δείγμα της "τάξης", όπως δεν μπορεί να πιάσει κι ένα καθαρό δείγμα του σεβασμού ή του έρωτα. Η σχέση πρέπει πάντα να ενσαρκώνεται σε υπαρκτούς, συγκεκριμένους ανθρώπους και μέσα σ' ένα υπαρκτό, συγκεκριμένο περιβάλλον. Επιπλέον, δεν μπορούμε να πάρουμε δύο διακριτές τάξεις, που η καθεμιά τους έχει μια ανεξάρτητη ύπαρξη, και να τις φέρουμε σε σχέση μεταξύ τους. Δεν μπορούμε να έχουμε έρωτα δίχως εραστές, ούτε

(*) Από το βιβλίο του "The making of the English working class".

Mills, Weber για class, 183

Couldner, the two Marxism, 6. 112
για Ε.Π.Τ.

6ε η διαφορά στο την ταξία κομμουνιστά
τάξη
Marxism, 6. 289

και σεβασμό δίχως άρχοντες και δούλευτες. Και, τάξη δημιουργείται όταν ορισμένοι άνθρωποι, σαν αποτέλεσμα κοινών εμπειριών (που κληρονόμησαν ή βίωσαν οι ίδιοι), αισθάνονται και αρθρώνουν την κοινότητα των συμφερόντων τους, τόσο μεταξύ τους, όσο και απέναντι σ' άλλους ανθρώπους με συμφέροντα διαφορετικά από (και συνήθως ανταγωνιστικά προς) τα δικά τους. Η εμπειρία της τάξης καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τις παραγωγικές σχέσεις μέσα στις οποίες γεννιούνται οι άνθρωποι — ή στις οποίες μπαίνουν άθελά τους. Η ταξική συνείδηση είναι ο τρόπος με τον οποίο οι εμπειρίες αυτές υπεισέρχονται στην κουλτούρα, ενσωματώνονται, δηλαδή, σε παραδόσεις, συστήματα αξιών, ιδέες και θεσμούς. Αν η εμπειρία παρουσιάζεται σαν καθορισμένη, δεν συμβαίνει το ίδιο και με την ταξική συνείδηση. Μπορούμε να δούμε μια λογική ή στις αποκρίσεις ομάδων με παρόμοια απασχόληση που βιώνουν παρόμοιες εμπειρίες, δεν μπορούμε, όμως, να μιλήσουμε για κανέναν νόμο. Η ταξική συνείδηση γεννιέται με τον ίδιο τρόπο σε διάφορους τόπους και σε διάφορες εποχές, ποτέ όμως με τον ίδιο ακριβώς τρόπο.

Σήμερα, μπαίνουμε πολύ συχνά στον πειρασμό να υποθέσουμε ότι η τάξη είναι πράγμα. Αυτό δεν το έκανε ο ίδιος ο Μαρξ στα ιστορικά του κείμενα, το κάνουν όμως πολλοί "μαρξιστές" των ημερών μας. "Αυτό", η εργατική τάξη δηλαδή, υποτίθεται πως έχει μία συγκεκριμένη υπόσταση, που μπορεί να προσδιοριστεί με σχεδόν μαθηματική ακρίβεια — τόσο άνθρωποι που έχουν την τάδε συγκεκριμένη σχέση με τα μέσα παραγωγής. Απ' τη στιγμή που υποθέτουν κάτι τέτοιο, μπορούν να παράγουν λογικά την ταξική συνείδηση που θα όφειλε να έχει "αυτό" (αλλά που σπάνια την έχει πραγματικά), αν "αυτό" είχε την πρόποσα συναισθηση της θέσης του και των πραγματικών του συμφερόντων. Υπάρχει μια πολιτιστική υπερδομή, μέσα από την οποία δημιουργείται σιγά σιγά η αναγνώριση αυτή με αναποτελεσματικούς τρόπους. Αυτές οι πολιτισμικές "καθυστερήσεις" και διαστρεβλώσεις είναι ενοχλητικές, για τούτο και εύκολα περνούν απ' αυτό σε κάποια θεωρία υπεκατάστασης: στο κόμμα, στη σχέση ή στον θεωρητικό, που φανερώνουν στην ταξική συνείδηση όχι όπως είναι, αλλά όπως θα όφειλε να είναι.

Ένα παρόμοιο, όμως σφάλμα διαπράττεται καθημερινά κι από κείνους που βρίσκονται στην άλλη μεριά του ιδεολογικού φράχτη. Μία μορφή του, είναι η πλήρης άρνηση. Αφού μπορεί να διαψευστεί χωρίς δυσκολία η χονδροειδής έννοια της τάξης που αποδίδουν στον Μαρξ, υποθέτουν ότι οποιαδήποτε έννοια της τάξης είναι ένα υποτιμητικό θεωρητικό κατα-

σκεύασμα, που το στηρίζουν με δόλιο τρόπο πάνω στα φαινόμενα. Αρνούνται και την ύπαρξη ακόμα της τάξης. Μία άλλη μορφή του είναι αυτή που με μία αλλόκοτη αντιστροφή μπορεί να περάσει από μία δυναμική σε μία στατική θεώρηση της τάξης. "Αυτό" — η εργατική τάξη — υπάρχει, και μπορεί να προσδιοριστεί με κάποια ακρίβεια σαν συστατικό κομμάτι της κοινωνικής δομής. Η ταξική συνείδηση, ωστόσο, είναι ένα κακό πράγμα, που το επινόησαν μερικοί παραγκωνισμένοι διανοούμενοι — αφού το καθετί που διαταράσσει την αρμονική συνύπαρξη των ομάδων που έχουν επιφορτιστεί με διαφορετικούς "κοινωνικούς ρόλους" (και που, για τούτο, επιβραδύνει την οικονομική ανάπτυξη) πρέπει να το ρηδοκιμάσουμε χαρακτηρίζοντάς το "αδικοιολόγητο διαταρακτικό σύμπτωμα" (*). Το πρόβλημα είναι να καθορίσουμε πώς "αυτό" μπορεί με τον καλύτερο τρόπο να διαμορφωθεί ώστε να αποδεχθεί τον κοινωνικό του ρόλο, και πώς μπορούν με τον καλύτερο τρόπο "να τεθούν υπό έλεγχο τα παράπονά του και να τους δοθεί η πρόποσα κατεύθυνση".

Αν έχουμε στο μυαλό μας ότι η τάξη είναι μία σχέση, και όχι ένα πράγμα, δεν μπορούμε να σκεφτόμαστε με τους παραπάνω τρόπους. "Αυτό" δεν υπάρχει, ούτε σαν κάτι που έχει κάποιο ιδεατό συμφέρον ή κάποια ιδεατή συνείδηση, ούτε σαν κάτι που ξαπλώνει όπως ο άρρωστος στο τραπέζι του Ανατόμου. Ούτε και μπορούμε να γυρίσουμε τα πράγματα ανάποδα, όπως έχει κάνει μια αυθεντία που (σε μία μελέτη για τις τάξεις που ασχολείται αποκλειστικά με τη μεθοδολογία και δεν εξετάζει ούτε μια πραγματική κατάσταση ταξικών σχέσεων σ' έναν πραγματικό ιστορικό περίγυρο) μας πληροφορεί ότι:

"Οι τάξεις βασίζονται στις διαφορές στη νόμιμη εξουσία που συνδέεται με ορισμένες θέσεις, δηλαδή στη δόμηση των κοινωνικών ρόλων αναφορικά με τις προσδοκίες τους για εξουσία... Ένα άτομο γίνεται μέλος μιας τάξης παίζοντας έναν κοινωνικό ρόλο σημαντικό από τη σκοπιά της εξουσίας... Ανήκει σε μία τάξη γιατί κατέχει μια θέση σε μια κοινωνική οργάνωση· επομένως, το να ανήκει κάποιος σε μια τάξη είναι απόρροια του ότι παίζει έναν κοινωνικό ρόλο (**).

(*) Ένα παράδειγμα αυτού του τρόπου προσέγγισης, που αναφέρεται στα χρόνια που μελετώ το βιβλίο μου, μπορούμε να βρούμε στο έργο ενός συνεργάτη του καθηγητή Talcott Parsons: N. Smelser, Social Change in the Industrial Revolution (1959).

(**) R. Dahrendorf, Class and Class Conflict in Industrial Society (1959), p.p. 148 - 149.

Το ζήτημα, βέβαια, είναι πώς το άτομο έφτασε ν' αναλάβει αυτό τον "κοινωνικό ρόλο", και πώς έφτασε να βρεθεί εκεί η ιδιαίτερη κοινωνική οργάνωση (με τα περιουσιακά της δικαιώματα και τη δομή της εξουσίας της). Και αυτά, είναι ζητήματα ιστορικά. Αν σταματήσουμε την ιστορία σ' ένα δεδομένο σημείο, τότε, δεν υπάρχουν τάξεις, αλλά απλώς ένα πλήθος ανθρώπων ή ένα πλήθος εμπειριών. Αν, όμως, παρατηρήσουμε τους ανθρώπους αυτούς για μίαν ικανοποιητικά μεγάλη περίοδο κοινωνικής αλλαγής, αναγνωρίζουμε κάποια σχήματα στις σχέσεις, στις ιδέες και στους θεσμούς τους. Η τάξη ορίζεται από ανθρώπους καθώς ζουν την ιστορία τους και, τελικά, αυτός είναι ο μοναδικός της ορισμός.

Αν έδειξα ότι δεν καταλαβαίνω επαρκώς το πόσο φροντίζουν ορισμένοι κοινωνιολόγοι για τη μέθοδο, ελπίζω παρόλα αυτά να ειδωθεί το βιβλίο μου σαν βοήθημα στην κατανόηση των τάξεων. Γιατί έχω την πεποίθηση ότι δεν μπορούμε να καταλάβουμε την τάξη παρά μόνον αν την δούμε σαν κοινωνικό και πολιτισμικό σχηματισμό, που προβάλλει έπειτα από διαδικασίες οι οποίες μπορούν να μελετηθούν μόνον ενόσω εκτυλίσσονται για μία ικανοποιητικά μεγάλη χρονική περίοδο. Στα χρόνια ανάμεσα στα 1780 και στα 1832, οι πιο πολλοί άγγλοι εργαζόμενοι έφτασαν να αισθάνονται ότι έχουν κοινά συμφέροντα, τόσο αυτά καθαυτά, όσο και εναντίον των κυβερνήτων και των εργοδοτών τους. Η άρχουσα τάξη ήταν διαιρεμένη σε πολλές ομάδες και απέκτησε, κατά τα ίδια χρόνια, μία συνοχή μόνο γιατί ορισμένοι από τους μεταξύ τους ανταγωνισμούς ξεπεράστηκαν (ή παραμερίστηκαν) μόλις οι ομάδες αυτές βρέθηκαν αντιμέτωπες με μία ξεσηκωμένη εργατική τάξη. Έτσι, η παρουσία της εργατικής τάξης ήταν, στα 1832, ο πιο σημαντικός παράγοντας της πολιτικής ζωής της Βρετανίας.

Το βιβλίο γράφηκε με τον παρακάτω τρόπο: Στο Πρώτο Μέρος, πραγματεύομαι τις λαϊκές παραδόσεις που επιβιώνουν από τον δέκατο όγδοο αιώνα και επηρεάζουν την αποφασιστική Γακωβινική εξέγερση της δεκαετίας του 1790. Στο Δεύτερο Μέρος, μεταφέρομαι από υποκειμενικές σε αντικειμενικές επιρροές —στις εμπειρίες ομάδων εργατών κατά τη διάρκεια της Βιομηχανικής Επανάστασης που νομίζω πως έχουν ιδιαίτερη ρημασία. Προσπαθώ να σκιαγραφήσω και τον χαρακτήρα της καινούριας βιομηχανικής εργασιακής πειθαρχίας, και την επίδραση που είχε σ' αυτήν η Εκκλησία των Μεθοδιστών. Στο Τρίτο Μέρος, ξαναγυρίζω στην ιστορία του πληβειακού Ριζοσπαστισμού, και την μελετώ, μέσα από τον Λουδι-

σμό, (*) μέχρι τα ηρωικά χρόνια του τερματισμού των Πολέμων εναντίον του Ναπολέοντα. Τέλος, πραγματεύομαι ορισμένες πλευρές της πολιτικής θεωρίας και της ταξικής συνείδησης στις δεκαετίες του 1820 και του 1830 (...).

Μοναδικό μας κριτήριο δεν θα έπρεπε να είναι το αν οι πράξεις ενός ανθρώπου δικαιώνονται στο φως της μετέπειτα εξέλιξης. Στο κάτω κάτω, δεν βρισκόμαστε ούτε κι εμείς στο τέρμα της κοινωνικής εξέλιξης. Σε μερικά απ' αυτά που δεν πέτυχαν οι άνθρωποι του καιρού της Βιομηχανικής Επανάστασης, μπορεί να βρούμε κάποιες ενδιαφέρουσες απόψεις για τα κοινωνικά δεινά που δεν τα έχρουμε γιατρέψει ούτε και σήμερα. Επιπλέον, ο κόσμος στο μεγαλύτερο μέρος του αντιμετωπίζει ακόμα τα προβλήματα της εκβιομηχάνισης και της διαμόρφωσης δημοκρατικών θεσμών, που είναι κατά μεγάλο μέρος παρόμοια με τα προβλήματα που αντιμετωπίσαμε στη χώρα μας κατά τη Βιομηχανική Επανάσταση. Μπορεί, λοιπόν, να κερδηθούν στην Ασία και στην Αφρική μάχες, που στην Αγγλία χάθηκαν (...).

Το ζήτημα του "φτιαξιματος" της εργατικής τάξης είναι, κατά ένα μέρος, ζήτημα ηθικό. Στο πιο απλό του επίπεδο, σημαίνει ότι ενδέχεται κάποιος εργάτης σαν άτομο να είχαν την αίσθηση όχι ότι μετέχουν σε σποραδικά ξεσπάσματα του πληθους αλλά ότι στηρίζουν ένα κίνημα με καθαρά δικούς τους ταξικούς στόχους, και μίαν εμπιστοσύνη που τους επέτρεπε να υπομένουν την ανωτερότητα των αντιπάλων τους σε φυσικά και ηθικά μέσα. Το Μάρτη του 1817, κατά την πορεία προς το Λονδίνο, έπιασαν στο Άσμπερν του Ντέρμπισαίρ έναν νεαρό υφαντή. Στην τσέπη του βρήκαν το παρακάτω σημείωμα:

"Πατέρα και μάνα,
έφτασα σ' αυτή την πόλη σήμερα το βράδυ κι ελπίζω να μείνω σ' αυτή την πόλη όλη τη νύχτα. Χάος επικρατεί παντού, άλλους από μας τους αφήνουν να μπουκ στην πόλη, κι άλλους όχι. —Σ' όλο το δρόμο, όπως ερχόμασταν, μας είχε ζώσει στρατός και πολλοί έκαναν πίσω... Βλέπουμε καθαρά ότι εκείνοι είναι αποφασισμένοι να μας σταματήσουν, πολλούς δικούς

(*) Λουδισμός: Κίνημα των άγγλων εργατών των αρχών του 19ου αιώνα (τους έλεγαν "Λουδίτες"). Γύριζαν τις νύχτες και έσπαζαν τις μηχανές ή τις έκαιγαν. Το όνομά τους το πήραν κατ' άλλους από το "στρατηγό" Ned Ludd, εργάτη από το Λέστερσαίρ, και από το μυθικό βασιλέα των άγγλων Ludd. Την πρώτη εκδοχή υποστηρίζει και ο Τόμσον, τη δεύτερη οι Άλμπερτ και Μέλτσερ Στρώαρτ Κρίστι).

... τους κλείσανε στη φυλακή σ' όλες σχεδόν τις πόλεις απ' όπου περάσαμε— τα σπαθιά τους αστράφτουν πάνω απ' τα κεφάλιά μας, αλλά τα πράγματα είναι όπως είναι....”

Και καταλήγει:

“Πέστε σ' όλους πως είμαι καλά, όπως πάντα, παρόλο που δεν ξέρω αν σε δέκα λεπτά δε θα μ' έχουνε κλείσει στη φυλακή. Είμαι γνήσιος Μεταρρυθμιστής και δε με μέλλει ό,τι κι αν γίνει” (*).

Αυτό εννοώ όταν λέω μια καινούρια ταξική εμπιστοσύνη.

Όσο για τον θεωρητικό ορισμό της τάξης, μπορώ μόνο να επαναλάβω κάτι που έγραψα αλλού:

“Οι κοινωνιολόγοι που έχουν σταματήσει τη μηχανή του χρόνου και, αγκομαχώντας εννοιολογικά, έχουν κατέβει μέχρι το δωμάτιο όπου βρίσκεται η μηχανή για να κοιτάξουν, μας λένε ότι πουθενά δεν μπόρεσαν να επιστημονούν ούτε να εντοπίσουν μια τάξη. Μπορούν μόνο να βρουν ένα πλήθος ανθρώπων με διαφορετικές απασχολήσεις, διαφορετικό εισόδημα, διαφορετικές καταστατικές θέσεις, κλπ. Έχουν, οπώσδήποτε, δικιά, αφού τάξη δεν είναι το άλφα ή το βήτα εξάρτημα της μηχανής, αλλά ο τρόπος με τον οποίο δουλεύει ή μηχανή— άπαξ και τεθεί σε λειτουργία—όχι το άλφα ή το βήτα συμφέρον, αλλά η τριβή των συμφερόντων— η ίδια η λειτουργία, η ζεστή και ο σματάς. Τάξη είναι ένας κοινωνικός και πολιτισμικός σχηματισμός (που, συχνά, βρίσκει έκφραση και σε θεσμούς) που δεν μπορεί να οριστεί αφηρημένα, ούτε απομονωμένα, αλλά μόνο μέσα από τις σχέσεις της με άλλες τάξεις. Και, σε τελευταία ανάλυση, ο ορισμός μπορεί να δοθεί μόνο στο πεδίο του χρόνου— δηλαδή, δράση και αντίδραση, αλλαγή και σύγκρουση. Όταν μιλούμε για μια τάξη, έχουμε στο μυαλό μας μια χαλαρά οριζόμενη ομάδα ανθρώπων που συμεριζεται τα ίδια συμφέροντα, τις ίδιες κοινωνικές εμπειρίες, τις ίδιες παραδόσεις και τα ίδια συστήματα αξιών, που έχουν την τάση να συμπεριφέρονται σαν μία τάξη, να ορίζουν τον εαυτό τους στις πράξεις και στη συνείδησή τους, σε σχέση με άλλες ομάδες ανθρώπων, με ταξικούς τρόπους. Η ίδια η τάξη, όμως, δεν είναι πράγμα; είναι κάτι που συμβαίνει” (**).

Το βιβλίο μου είναι μία προσπάθεια να περιγράψω αυτό το κάτι που συμβαίνει, αυτή τη διαδικασία μέσα από την οποία ανακαλύπτουν και ορίζουν οι άνθρωποι τον εαυτό τους.

(*) Jonathan Hutton, 11 March 1817, W. O. 40. 5.

(**) “Peculiarities of the English”, The Socialist Register, 1965, p. 357

ΕΘΕ
ΕΔΕ